

Türkiye’de Felsefe Dilinin Gelişimi ve Çeviri Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Emel KOÇ*

ÖZET

Felsefe, varlık, bilgi ve değerler hakkında toplu bir görüş, bütünlüklü bir bilgi elde etme amacını güder. Felsefe, belli bir dilin içinde gelişir. Dil ile bütünleşmiş bulunan kavramsal örgü felsefenin bizzat kendisini oluşturur. Felsefi etkinlik bir kültür bütünlüğünde ve o kültürün diliyle hayat bulur. Bu durumda kültürel ana dili ve onun sağlayacağı imkanları temele almak, ancak geçmişten günümüze Türkçe'nin etkileşim halinde olduğu ve felsefi düşünce bakımından verimli bir atmosfer oluşturan klasik dillerin ve Batı dillerinin farklı anlam zenginliklerinden de çeviriler yoluyla yararlanmak gerekir. Zira kültürler arası etkileşimi sağlayan en önemli araç çeviridir. Tanzimat Döneminde Batılılaşma hareketleriyle doğrudan ilintili olan çeviri faaliyetleriyle birlikte kültür dünyamıza yeni kavram ve düşünceler de girmeye başlamıştır. Batıdan gelen yeni terimlerin dilimize olduğu gibi yerleşmesi tehlikesi, zaman içinde felsefe dilimizin tutarlı bir biçimde oluşturulması ve geliştirilmesi zaruretini doğurmuştur. Bu doğrultuda biz çalışmamızda ülkemizde felsefe dilinin gelişimine değinerek, 1940'lı yıllara değin yapılan çeviri faaliyetlerine genel olarak bakacağız.

Anahtar Kelimeler: *Felsefe, felsefe dili, çeviri, Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Tercüme Bürosu.*

Development of Language of Philosophy and an Overview to Translation Activities in Turkey

ABSTRACT

Philosophy aims at obtaining a collective view, complete knowledge as to being, knowledge and values. Philosophy develops within a certain language. The conceptual pattern which is integrated with language constitutes the philosophy itself. Philosophical activity gains value within a cultural integrity and through the language of that particular culture. Therefore, we need to take as basis the cultural native language and the opportunities provided thereby whereas we also need to enjoy, through translation, the wealth of meaning in classical languages and Western languages which Turkish language has always interacted with and which create a positive atmosphere in terms of philosophical thinking because translation is the most important tool that ensures intercultural interaction. New concepts and ideas started to get into our world of culture through translation activities directly related to Westernization movements during the Reformation Period. The threats of brand-new terms that come from the West to settle in our language as they are have resulted in the need to formulate and develop a consistent language of philosophy. In this regard, we in our study, referring to

* Doç. Dr., Gazî Üniversitesi Gazî Eğitim Fakültesi Teknikokullar BEŞEVLER ANKARA,
emelkoc20@yahoo.com

development of philosophical language of our country, we generally will overview at the translation activities until the 1940’s.

Keywords: *Philosophy, language of philosophy, translation, Society for Research of Turkish Language, Translation Office.*

Felsefe, evren, insan ve değerleri anlamak amacıyla sürdürülen en kapsamlı bir araştırma, birleştirici ve bütünleştirici bir açıklama gayretidir. Birleştirici ve bütünleştirici olmaya yönelik bu gayret tutarlı görüşlerden oluşan bir sistem olma arzusunu içinde taşır. Yani felsefe, varlık, bilgi ve değerler hakkında toplu bir görüş, bütünlüklü bir bilgi elde etme amacını güder.

Felsefeden söz edildiğinde felsefenin amaç ve kapsamını herhangi bir *tanım* denemesine bağlı kalarak vermektense, onun etkinlik biçimini betimlemek çok daha önemlidir. Zira felsefenin en temel probleminin ‘bizzat felsefenin kendisinin ne olduğu problemi’ olduğu söylenegelmıştır. Bu durumda felsefede asıl önemli olan felsefeye dair tanım denemelerinde bulunmaktan ve felsefi sonuçlara ulaşmaktan çok, bu sonuçlara ulaşma biçimidir.

O halde felsefi bilgi, ulaştığı muhtevalı bir pozitif bilgiden çok, ortaya koyduğu *tavır* itibarıyla önem kazanır.¹ Yani felsefeyi felsefe yapan şey, felsefi denilebilecek olan bir tavır, tutum veya düşünme tarzıdır. Böylece felsefeyle ilgilenen kişiden beklenen yalnızca felsefe bilgileriyle donanımlı olması değil, aynı zamanda felsefi bir tavır ya da tutum kazanmış bir kişi olmasıdır.

Felsefi etkinliğin temelinde insanın *düşünebilme, soru sorabilme ve problem görebilme* yeteneği vardır. Sorgulayan ve eleştiren bir zihnin ürünü olan felsefi bilgi, problemlerle uğraşmaktan çekinmeyen düşünsel bir tutuma karşılık gelir. Başka bir deyişle “felsefi düşünce araştırmaya, sorgulamaya ve eleştirel tavra dayanan bir düşüncedir.”²

O halde felsefeyi anlamamanın esası onun soru dinamizmine bağlı kalınarak inşa edilen yapısını kavramaktan geçer. Bu yüzden felsefede cevaplardan çok soruların ve problemlerin önemli olduğu söylenegelmıştır.

Öyleyse felsefe sorularının özelliği nedir? Günlük kaygılardan bağımsız olarak merak ve hayret itici güçleriyle açığa çıkan felsefe soruları dile gelişleri itibarıyla adeta tekdüzenli bir biçime bürünmüştür: ‘Varlık nedir?’ ‘Bilinç nedir?’ ‘İyi nedir?’ gibi. Felsefe sorularındaki ‘nedir’ bir felsefe sorusunu vareden temeldir. Felsefe sorularındaki nedir’de şaşkınlık ile birlikte bir araştırma arzusu da gizlidir. Diğer bir deyişle ‘felsefedeki nedir’, ‘anlamı nedir’ ile aynı şeydir ve anlamı nedir’deki *anlam* kavramların anlamıdır. Anlamın ortamı ise dildir, dildeki sözlerdir, söz düzenleridir.³ Felsefe, dil ile yapılır. Başka bir deyişle felsefe, ‘kavramları anlamlarıyla bilen bir dildir.’ Felsefenin bir tür kavram sorgulaması olması bunun ancak dil ile yapılan bir etkinlik olduğu manasına gelir. Bu sebeple felsefenin oluşumu ile dilin gelişmiş olması birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. W. Von Humboldt’ın ifadesiyle dil, yalın bir araç olmayıp, düşünceyi yaratan bir etkinliktir.⁴

¹ Kenan Gürsoy, *Bir Felsefe Geleneğimiz Var mı?*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, s.68

² Ahmet Cevizci, *Felsefe*, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2007, s.20

³ Nermi Uygur, *Felsefenin Çağrısı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak.Yayımları, İstanbul, 1971, s.16-21.

⁴ Bedia Akarsu, “Felsefe Dili Olarak Türkçe”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe*, 2001, s.104.

Bu durumda felsefi etkinlikte dili yalnızca bir araç olarak düşünmek yanıltıcıdır. Dil ile bütünleşmiş bulunan kavramsal örgü felsefenin bizzat kendisini oluşturur. Dil, felsefeyi sadece taşımaz, felsefe ancak dille ve dilde vardır.⁵ Yani felsefe belli bir dilin içinde gelişir. Dil, bireyin düşünme, duyma ve kavramasını derinden biçimlendirir. Dil, bir kültür olayıdır ve kültür alanında bulunur. Diğer bir deyişle insan için belli bir dil örgüsünün içinde yer almak, o dilin formuyla oluşturulmuş bir kültürün içinde yer almak anlamına gelir.

Kültür, oluş halindeki bir süreçtir. Donmuş bir formlar şemasının kendisini gerçekleştirdiği bir yer olmayıp, özgür yaratmaların dünyasıdır. Başka bir deyişle kültür, bir anlamlar sistemi, anlamlar dokusudur.⁶ Bu anlamlı doku bütünlüğü içerisindeki öğelerden biri de felsefedir. Felsefe, içinde yeşerdiği kültürün ahlakı, sanatı, dünya görüşü, dili gibi diğer öğeleriyle ilişki içerisinde olmakla beraber, bu anlamlı doku bütünlüğünün yani kültürel ortamın nihai noktada bir bilinci olma özelliğine de sahip olacaktır.

Felsefi etkinlik bir kültür bütünlüğünde ve o kültürün diliyle hayat bulmaktadır. Bu durumda felsefe dilinin mutlaka kültürel ana dil çerçevesinde oluşturulması, organize edilmesi zarureti vardır.⁷ Yani felsefe, hareket noktası ve kuruluşu itibarıyla milli özellikler taşımaktadır. Ancak bu durum felsefenin ele aldığı konular ve yönelişi itibarıyla evrensel olmasına engel oluşturmamaktadır. Felsefe evrensel bir bilgi niteliği taşır. Çünkü bireysel ve sübjektif bir hareket noktasıyla yola çıkmış olsa dahi, tüm felsefi temellendirmeler amaçları itibarıyla geneli kucaklamak isterler.

Bu durumda filozof, içinde kendi kişiliğinin de biçimlendiği kültürel atmosferden kendini soyutlamaksızın, kültürel anadili işleyip geliştirmek suretiyle evrensel bir entelektüel tecrübeyi gerçekleştirmek mecburiyetindedir. Filozof, kavramların kullanışlarında “doğruluk adına değişiklikler...yapmak, bu yolda yeni yeni kullanışlar önermek...”⁸ ve dilin ifade imkanlarını zorlayarak geliştirmekle görevlidir. Böylece kültürel anadil ve onun sağlayacağı imkanları temele almak -yani onu dayanak noktası yapmak- ancak geçmişten günümüze Türkçenin etkileşim halinde olduğu diller ve bu diller yoluyla ifade edilen düşünceleri de göz ardı etmemek gerekir. Daha açık bir ifadeyle kültürel anadilin kavrayış gücünün geliştirilmesi açısından, felsefi düşünce bakımından verimli bir atmosfer oluşturan klasik dillerin ve Batı dillerinin farklı anlam zenginliklerinin önemini fark edebilmek ve onlardan yararlanmak gerekir.⁹ Böyle bir yaklaşım dilimizin kavrayış kapasitesi, ifade gücü ve imkanlarını fark edebilmek ve geliştirebilmek açısından önem taşır. Bu sebeple verimli bir felsefe etkinliği açısından yabancı dilin ya da dillerin inceliklerini bilmenin ve bir dilden diğerine çeviri faaliyetlerinin önemi ve zarureti açığa çıkar. Çeviri, dilimizin cümle yapılarına yeni esneklikler getirerek Türkçemizin yapısına uygun yeni deyimler kazandırarak, değişik anlatım tekniklerinden haberdar olmamıza imkan vererek dilimize çok şey kazandırır.

Çeviri ya da tercüme, dar anlamıyla bir eseri şekil ve anlam olarak yazıldığı dilden şekil, anlam ve biçim düzeyinde bir başka dile aktarma olarak anlaşılırken; geniş

⁵ Kenan Gürsoy, *a.g.e.*, s.23

⁶ Macit Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.66-68.

⁷ Ö. Tuğrul İnançer - Kenan Gürsoy, *Gönül Gözü*, Sufi Kitap, İstanbul, 2008, s.139.

⁸ Nermi Uygur, *a.g.e.*, s.27-28.

⁹ Kenan Gürsoy, *a.g.e.*, s.21-22.

anlamıyla da bir kültür ürününü başka bir kültürün nazarlarına sunma, hatta bu ürünün çevirisi yapılan kültür içerisinde bir yer edinmesine, o kültür içerisindeki diğer eserlerle hesaplaşmasına zemin oluşturmazdır.¹⁰

Çeviri ile beslenmeyen dünyaya kapalı bir kültürün salt kendi imkanlarıyla gelişmesi mümkün değildir. Bu sebeple bir dilden diğerine yapılan çeviri faaliyetleri bir yandan geçmişin mirasını artzamanlı düzeyde zamanımıza ulaştırırken diğer yandan da kültürler arasında eş zamanlı bir alışverişe imkan verebilmektedir.

İşte bu sebeple çeviri faaliyetlerinin özellikle de felsefi ifade imkanları gelişmiş bulunan dillerden yapılan çevirilerin, Hilmi Ziya Ülken’in ifadesiyle, kültürel ve felsefi uyanış devirlerine yaratıcılık kudretini verdiği söylenebilir.¹¹ Zira kültürler arası etkileşimi sağlayan en önemli araç çeviridir. Çeviri, uyanış dönemlerinde yaratıcılığı artırmasının yanı sıra aynı zamanda kültürler arası adeta bir köprü oluşturarak bir diyaloga imkan verebilmektedir.

Ülkemizde çeviri* yazını Tanzimattan bu yana hatta Arapça ve Farsçadan çevrilen -bilimsel ya da dinsel-yapıtlar göz önünde tutulursa Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinden bu yana sürekli bir gelişme göstermiştir.¹²

Ülkemizde bireysel çeviri çabaları dışında ilk örgütlü çeviri girişimi Lâle Devrinde (XVIII.y.y.) başlamış sayılabilir. Nevşehirli İbrahim Paşa, (öl.1730) Şair Nedim’in başkanlığında yirmi beş kişiden oluşan bir çeviri kurulu oluşturmuştur. Bu dönemin en verimli çevirmeni Rum asıllı Yanyalı Esat Efendi’dir. (öl.1730) Esat Efendi, daha önce Farabi ve İbni Sina’nın Aristoteles’ten yaptıkları çevirileri ve bunların yorumlarını yetersiz hatta yanlış bularak başta *Physika*’sı olmak üzere Aristoteles’in kitaplarını yeniden ve doğrudan doğruya Yunanca asıllarından devrin ilim dili olan Arapçaya çevirme işine girişti. Osmanlı Döneminde Eski Yunan’a yönelen ilk düşünsel ilginin bu çeviriyle başladığı söylenebilir. Esat Efendi, aynı zamanda İbni Sina’nın *Şifâ*’ı ile Suhreverdi’nin *Hikmet ül-İsrak*’ını da çevirmiştir. Böylece Esat Efendi’nin Doğu ve Batının büyük eserlerini karşılaştırma olanağı sağlaması onun felsefeye yaptığı büyük bir hizmettir.¹³

XVIII.y.y.’in ilk yıllarında tercümelerin çoğunlukla diğer dillerden Arapçaya yapılması sebebiyle henüz Türkçe bir terminolojinin kurulamadığı görülür. Bu dönemde 28 Mehmet Çelebi Şehrezûrinin fizik felsefesine ait bir risalesinin Arapçadan Türkçeye tercümesinin giriş kısmında bu husustan yakınıdır. Gerek 28 Mehmet

¹⁰Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.20.

¹¹H.Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Vakıf Gazete, Matbaa, Kütüphane, İstanbul, 1935, s. 357.

* IX-X.y.y.’larda İslamiyeti kabul eden Türkler, Arap dilinin de etkisi altına girmeye başladılar. XII.y.y.’da Arapçanın yerini Farsçanın aldığı görülür. Öyleki, XIII.y.y.’da Fars diliyle edebiyatı Anadolu’da gittikçe yayılarak hem devlet dili olarak, hem de bilim ve yazım dili olarak gittikçe güçlenir. Bu arada Arapça da etkinliğini sürdürmektedir. Böylece Arapça ve Farsçanın Türkçe üzerinde kurdukları egemenlik yüzyıllar boyu sürecek ve Türkçe ‘avam dili’ sayılacaktır. Ama yine Türkçeyi kurtaracak olan da bu avam dili sayılan Türkçeyi kullanan halk ozanları ve ‘Tekke Edebiyatı’ olacaktır. Tekke Yazını ile halk yazınının dili Türkçe olmasına karşılık, klasik yazının dili Arapça ve Farsçanın etkisi altında XVI.y.y.’dan sonra büsbütün ağırlaşacak, içinden çıkılmaz duruma gelecek, Arapça ve Farsça öğrenim bile sonunda Osmanlıca denilen dili anlamaya yetmeyecektir. (Bedia Akarsu, a.g.m., s.105)

¹²Nedim Gürsel, “Uygarlık ve Çeviri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 2, 1983, s. 320.

¹³Vedat Günyol, “Türkiye’de Çeviri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 2, 1983, s. 325; Arslan Kaynarcağ, “Türkiye’de Felsefenin Evrimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1984, s.762.

Çelebi'nin gerekse Esat Efendi'nin eserlerinde zaman zaman yer alan Türkçe örnek ve terimler ilmi ve felsefi terimlerin Türkçeleştirilmesi gayretlerinin sınırlı bir biçimde de olsa daha o yıllarda başladığını göstermesi açısından önemlidir.¹⁴

Bu arada Tanzimata değin uzanan sürede yapıt çeviriciliğiyle birlikte hatta ondan daha çok sarayın ekonomik, politik, dış ilişkilerinde kullanılan bir dil aktarmacılığı da etkilidir.

Ülkemizde çeviri faaliyetleri Batılılaşma hareketleriyle doğrudan ilintili en önemli etkinliklerden biri olmuştur. Batılılaşma hareketlerinin bilinçli bir başlangıcı olarak kabul edilen Tanzimat Döneminde kendi yazın geleneğimizde bulunmayan tiyatro, roman gibi türlerin Batı düşüncesinden çeviriler yoluyla alındığı görülür.¹⁵ İlk Türk romancılarının aynı zamanda ilk yazınsal çevirileri de yaptıkları düşünülecek olursa, Batılılaşma sürecine giren Osmanlı toplumundaki kültürel dönüşümün çeviri yoluyla başladığı fark edilir.

Daha açık bir ifadeyle Batı ile ilişkiler aydınların bir Batı dilini öğrenmelerine, Batı edebiyatından yapılan çeviriler Batıdaki ideolojilerle, felsefi fikirlerle, siyasi eğilimlerle tanışmalarına imkan vermiş ve bu suretle bir kültürel dönüşüm gerçekleşmeye başlamıştır.

Bu ilk çevirilerle Osmanlı kültür dünyasına yeni kavram ve düşüncelerle birlikte Batı, özellikle Fransız etkisi de girmeye başlamıştır. Tanzimat yazar ve düşünürlerinin Fransız Devrimini hazırlayan Aydınlanma filozoflarına büyük ilgi duydukları ve onların eserlerinden çeviriler yaptıkları görülür. Türk okuyucusunun Voltaire, J.J. Rousseau, Fénelon, Montesquieu gibi düşünürlerin metinleriyle tanışıklığı bu yıllara rastlar. Tanzimat Dönemi aynı zamanda Türkçede sadeleşme hareketinin yoğun bir biçimde kendini gösterdiği bir dönemdir.

Şinasi, Münif Paşa ve Ali Suavi gibi isimler akılcı düşünme ve bilimlerin gerekliliğinin yanı sıra dilde sadeleşme konusunda da uzlaşır.

Şinasi (1826-1871), dil ve edebiyat çağdaşlaşmasının öncüsü bir isimdir. O, Ali Suavi ile birlikte ilk defa Latin harflerinin alınmasından söz etmiştir. Bir Türk olarak basın dilinin gelişmesinde ilk rolü oynayan, gazeteyi halkın anlayacağı dili kullanacak bir araç olarak gören ilk kişidir. Herkesin anlayacağı dilde yazmak derken o, yazıda açıklık olması, anlam sorunu bulunmaması, edebiyat oyunlarıyla yazıyı süslememek gerektiği, yazılanı halkın anlayamayacağı biçime sokmamayı esas alır. Bu anlamda o iki yenilik getirmiştir: Bunlardan ilki, halk sözlerinin edebi değeri olduğunu göstermektir. O bu doğrultuda Türk halk sözleri antolojisi hazırlamaya yönelir. İkincisi, geleneksel yazı yazma kurallarının dışına çıkmaktır. Bu alanda o, *Şair Evlenmesi* adlı oyununda geleneksel kuralları bozarak, yapma olduğu için sahneye hiç uymayan Osmanlıca konuşmasına aykırı yazma denemesine girişmiştir. Böylece Osmanlıcada ilk gramatik karmaşayı o başlatmıştır. Bu karmaşanın sonu ise, Osmanlıca konuşmanın değil-Osmanlıca konuşulan değil, yazılan bir dildir- yazmanın sonu olmuştur.¹⁶ Şinasi, 1845 yılında Arapça, Farsça ve Türkçe yazdığı bir mülemmada (manzumede) yalnız öz Türkçe kelimelerle mısra yapmayı denemiştir.¹⁷ Yazıya siyasal ve toplumsal konuda

¹⁴Kazım Sarıkavak, "Cumhuriyet Döneminde Felsefe Yayınları", *Felsefe Dünyası*, S. 28, 1998, s. 191-192.

¹⁵Nedim Gürsel, *a.g.m.*, s.321.

¹⁶Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.261-263.

¹⁷H. Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1994, s.208.

yeni kavramlar ve anlamlar getiren Şinasi, zaman içerisinde siyasetten uzaklaşarak, kendini dil, sözlük ve harf sorunlarına vermiştir.

Şinasi’nin Türkçe sözlük girişimini tamamlayan ise devlet adamı ve yazar Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) olmuştur. O, II.Meşrutiyete değin uzanan yıllarda çeviri alanında adı anılması gereken en önemli isimlerdendir. İlk Türkçe-Osmanlıca sözlük olan *Lehçe-i Osmanî*’nin (1876) yazarı olan Ahmet Vefik Paşa, Osmanlı Türkçesinin Türk dilinin lehçelerinden biri olduğunu ileri sürmüş, Molière’in piyeslerini sade bir dille Türkçeye çevirmiştir.¹⁸

Batıdan Türk fikir dünyasına ilk felsefi eser çevirisini ise Münif Paşa (1828-1894) yapmıştır. Münif Paşa, Voltaire’den dokuz, Fénelon’dan iki ve Fontenelle’den bir diyalogu *Muhaverat-ı Hikemiye (Felsefe Konuşmaları)* (1859) adıyla çevirmiştir.¹⁹ Eser, Aydınlanma dönemi kavramlarının felsefe tartışmaları içinde verilebilmesi açısından önemlidir.²⁰ Bu çeviride oldukça duru bir Türkçe kullanılmıştır. Münif Paşa’nın bu çevirisi (Şinasi müstesna) kendi zamanının ve bir süre içinde kendisinden sonrakilerin diline oranla bir başarıdır. Onun yaptığı seçmeler, zamanın aydınlarını ilgilendiren, aklın üstünlüğü, aydınlanma ve eğitimin önemi gibi konular üzerinedir.

Münif Paşa, ilerleyen yıllarda (1862) Arap yazınının okur-yazarlığın gelişmesini köstekleyen ve cahilliğin yayılmasına yol açan bir araç olduğu fikrini ilk kez ortaya atmıştır.

Münif Paşa’nın tercümesini, Yusuf Kamil Paşa’nın Fénelon’dan yaptığı Télémaque (1862) çevirisi izler. Ahmet Vefik Paşa ise, ikinci defa ve daha mükemmel olarak Télémaque tercümesi yapmıştır.²¹

Dilde sadeleşme konusunda görüşler ileri sürenler arasında Ziya Paşa ve Namık Kemal de vardır. Ziya Paşa (1825-1880), J.J. Rousseau’nun *Emile*’ini, Namık Kemal (1840-1888) ise Rousseau’nun bazı makaleleriyle birlikte *Sosyal Sözleşme*’ni, Condorcet’in *İnsan Zekasının İlerlemeleri*’ni ve Montesquieu’nun *Kanunların Rubu*’nu Türkçeye çevirmiştir.²²

Tanzimat Döneminin önemli düşünürlerinden biri de Ali Suavi’dir. (1838-1878) Türkiye’de ilk felsefe tarihi bilgisini kendi gazetesinde Tarih-i Efkâr (Düşüncelerin Tarihi) başlığı altında veren Ali Suavi ilk defa ansiklopedi yayınlama girişiminde bulunan ve dilde sadeleşmenin öncülerinden olan bir diğer isimdir. İlk Türkçecilerden sayılan Ali Suavi, eskiden Doğuda ve o zamanlar Batıda Türk dili hakkında yapılmış yayınlardan haberdardır. Abel Remusat, Deguines, Klaproth gibi Türkologların eserlerini okumuş, onlardan birçok münasebetle bahsetmiş, Arthur Lumley David’in Türk gramerine dair eserlerinden faydalanmıştır. Ali Suavi, terimler konusunda her milletin kendi dilindeki kelimelerle ifade etmiş olduklarını bizim de alışık olduğumuz kelimelerle ifade edeceğimizi, ancak Avrupa ilim dillerinde ortak kaynaktan gelen ve

¹⁸Orhan M. Okay, “Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, C. I, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1999, s.386-387.

¹⁹Mehmet Akgün, “Türkiye’de Klasik Materyalizmin Yansımaları”, *Bilim ve Ütopya*, S.159, 2007, s.5.

²⁰Rahmi Karakuş, 1908-1933 Türkiye’de Felsefenin Kavranışı ve Bu Kavranışta Dinin Konumu-Felsefe Serüvenimiz, Seyran Kitap, İstanbul, 1995, s.60

²¹H. Ziya Ülken, a.g.e., s.363.

²²Osman Kafadar, *Türkiye’de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.131.

* Bu yazılarda Sokrates öncesi Yunan felsefecilerinin görüşleri oldukça kapsamlı bir biçimde anlatılarak, İslam felsefesiyle karşılaştırmalar yapılır.

çevrilemeyen oxygene, photographe gibi terimlerin oldukları gibi alınması gerektiğini belirtmiştir. Zira bu türden terimler Yunanca, Fransızca ya da İngilizce olmaktan çıkmış, ilim diline malolmuşlardır.²³

Ali Suavi ile birlikte aynı zamanda Türkçeciliği savunanlardan biri de Süleyman Paşa'dır. (1838-1892) Süleyman Paşa, dilimizi yabancı kelimelerden arındırma düşüncesindedir. O, *Tarib-i Âlem*'de (1876) Türkleri Asya'nın geniş alanlarında yaşayan ve Osmanlıların ataları olan bir millet olarak ele alıyordu ve ilk defa sarf-ı Osmanî yerine "Türkçe sarf" yazıyordu.²⁴

Türkçülük akımını başlatanlardan olan Şemsettin Sami Bey (1850-1904) ise, tercüme konusunda en çok hizmet edenlerdir. O, dil alanında bilinçlenmeyi başlatan ve Türk diline emek veren önemli bir isimdir. Onun *Kamus-ı Fransévi*, *Kamus-ı Türkî* ve *Kamus-ül-Alâm* adlı eserleri bugün dahi kaynak olan eserlerdir. Hilmi Ziya Ülken'e göre, Onun *Kamus-ı Türkî* adlı eseri Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî*'sinden sonra en önemli eser olarak kabul edilebilir.²⁵

Şemsettin Sami'nin dil üzerine Türkçe'de ilk olarak yazılmış olan *Lisan* adlı küçük bir kitabı da vardır. O, 1898 yılında Sabah gazetesinde,

"Mümkün mertebe lûzumsuz Arabî ve Farsî ve ecnebî kelimat ü tabirâtı lisanımızdan çıkarıp, sırf Türkçe kelimeleri çoğaltmaya çalışmalıyız. Türkçemiz zannolunduğu kadar dar bir lisan değildir. Lâkin biz tehalükle ve birbirimize karşı müsabakat edercesine Arabî ve Farsî elfaz-ı garîbe ve hattâ Fransızca kelimat ü tabirat ararken zavallı lisanımızın sade ve güzel kelimelerini unutup kaybetmişizdir. Onları bulup meydana çıkarmak, ihya edüp mevki-i istimale koymak mümkün değil midir? Ondan kolay bir şey yoktur. Lâkin yolu ile teşebbüs iktiza eder" demektedir.²⁶

O, yeni terimlerin doğrudan doğruya Türkçeden türetilmesi, eğer bu yapılamıyorsa o zaman Arapçalarının olduğu gibi alınmasından söz eder.

Türkçe'nin sadeleşmesi için emek harcayanlardan biri de Ahmet Mithat(1844-1912)'dir. O, Şinasi tarafından ileri sürülen Ali Süavi ve Ziya Paşa'nın da destekledikleri sade Türkçeciliği popüler yayınlar için ilke haline getirmek istemiştir. Halkın anlayabileceği bir dille yazmaya çalışmıştır. Yabancı dil kurallarının, Türkçe'de karşılığı bulunan yabancı kelimelerin yerine Türkçelerinin kullanılmasını, konuşma dilinin yazı dili haline getirilmesini tavsiye etmiştir.²⁷

Bu düşünürlerin yanı sıra Tanzimat Döneminde kurulan Tercüme Odası, Encümen-i Dâniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Tercüme Cemiyeti gibi dernekler çeşitli çeviri girişimleriyle ülkemizde felsefe dili ve düşüncesinin şekillenmesine katkıda bulunmuşlardır.

Tercüme Odası (1832), daha çok Bâbüali'nin yabancı konsolosluklarla yaptığı yazışmaları yönetmekteydi. Fransız Devriminden beri geleneksel olarak Rum tercümanların tekelinde olan tercümanlık işi zamanla önem kazanmaya başladı. Özellikle baştercüman Musevi asıllı İshak Efendi yönetiminde Tercüme Odası, Fransızca öğreten bir kurul durumuna geldi. Ali ve Saffet Paşalar, Ahmet Vefik Paşa,

²³H. Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş...*, s.84-85.

²⁴Orhan M. Okay, *a.g.m.*, s. 387; Ülken, *Türkiye'de Çağdaş...*, s.210.

²⁵H. Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş...*, s.215.

²⁶Bedia Akarsu, *a.g.m.*, s.108.

²⁷H. Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş...*, s.114.

Namık Kemal, Şinasi gibi isimler Tercüme Odasında görev yaptılar. Tercüme Odasında görev yapan aydın ve bürokratlar aracılığıyla Osmanlılar Fransız edebiyatı, felsefesi ve diğer fikir hareketleriyle yakından temasa geçme imkanı buldular.²⁸ Ancak henüz onlar Batıda ortaya çıkan felsefi akımları dini açıdan ele alma eğilimini aşamamışlardı.

Encümen-i Daniş (1851) ise, Darülfünun’un ihtiyacı olan ders kitaplarını telif ve tercüme etmek, standart bir sözlük hazırlamak gibi amaçlara yönelik olarak kurulmuş olan bilim akademisine benzer bir kurumdur.²⁹ Encümen-i Daniş’in çalışmaları arasında Cevdet Paşa’nın kaleme aldığı *Tarib-i Cevdet*, İbni Haldun’un *Mukaddime* tercümesi, Fuat ile Cevdet Paşa’nın kaleme aldıkları gramer kurallarından oluşan *Kavaid-i Osmaniye* gibi çalışmalar sayılabilir. Encümen-i Daniş’in bu çalışmalar dışında tatmin edici çalışmalara imza atmadığı görüşü genelde hakimdir. Kurulduğu tarihten onbir oniki yıl sonra devlet yıllıklarında yer almaması onun kendiliğinden ortadan kalktığını göstermektedir.³⁰ Encümen-i Daniş, kendisinden beklenen bilimsel çalışmaları gerçekleştirilmeden dağılmış olsa da, Batı biliminin algılanışında ve ülkeye girmesinde daha sonraki gelişmeleri dolaylı olarak etkilemesi açısından önemlidir.

Encümen’in asıl amacı olan Türk dili sözlüğünün derlenmesine geçmeden kurumun ortadan kalkmasının bir bakıma Tanzimatın hala bilim, edebiyat ve devlet dili olarak Osmanlıca’yı destelemesiyle ilgili olduğu söylenebilir.³¹

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1861-1867), Batı bilim ve felsefesinin ülkeye girişi açısından önemli bir cemiyettir. Cemiyet, Batı bilim ve kültürünü yaymak amacıyla kurulan ilk özel cemiyetlerdendir.³² Cemiyetin yayın organı olan ve Münif Paşa’nın yönetimi altında çıkan Mecmua-i Fünun’da fen, felsefe, mantık, tarih, dil, hukuk, ekonomi gibi farklı konulardaki yayınların yanı sıra³³ Münif Paşa’ya ait telif ve tercümelemlerle Türk aydınları Batıdaki düşüncelerden haberdar edilmeye çalışılmıştır. Mecmua-i Fünun, kendi dönemi için adeta XVIII. y.y.’da Büyük Fransız Ansiklopedisinin (Grande Ancylopedie) Fransa’daki rolünü oynamıştır.

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Çiçek Pazarında açtığı kıraathanede o zaman yayınlanmakta olan Türkçe, Fransızca, İngilizce, Ermenice, Rumca, Arapça ve Farsça süreli yayınlarla birlikte Doğu ve Batı dillerinde bin ciltlik bir kitaplık bulundurarak dönemi için önemli bir kültür hizmetinde bulunmuştur.

Tercüme Cemiyeti (1865), Ahmet Kemal Paşa’nın nazırlığı zamanında Maarif Nezaretine bağlı olarak Münif Paşa’nın başkanlığında kurulan cemiyetin Rüştiyelerde okutulmak için kitap tercüme etme amacında olduğu, tercüme işlerinin yanı sıra telif işleriyle de uğraştığı bilinmektedir. Cemiyetin girişimlerinden bu dönemde Türkçenin geliştirilmesi yolunda bir gayretin oluşmaya başladığını fark edebilmek mümkündür. Maddi sıkıntılar yüzünden kuruluşundan kısa bir süre sonra feshedilen cemiyetin

²⁸ Vedat Günyol, *a.g.m.*, s.325.

²⁹ OsmanKafadar, *a.g.e.*, s.126.

³⁰ Taceddin Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.74, 104.

³¹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.260.

³² Osman Kafadar, *a.g.e.*, s.127.

³³ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.236.

faaliyetleri arasında Ahmet Hilmi'nin Otto Hubner'den tercüme ettiği *İlm-i Tedbir-i Servet* adlı yapıtı sayılabilir.³⁴

1869 yılına gelindiğinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve buna bağlı olarak Tercüme Cemiyetinin faaliyetlerini kısmen de olsa devam ettirecek olan *Meclis-i Kebir-i Maarif* ile karşılaşırız. Bir danışma organı olarak faaliyet gösteren Meclis, Daire-i İlmiye ve Daire-i İdare olmak üzere iki kısım halinde teşkilatlandırılmıştır. Daire-i İlmiye, asli vazifesi olan telif ve tercümeğe uygun olarak faaliyet göstermiştir.³⁵ Avrupa Darülfünunlarıyla muhabere etmek ve Türkçenin (lisân-ı Türkî) ilerlemesine çalışmak Daire-i İlmiyenin görevleri arasında açıkça ifade edilmiştir. Meclis-i Kebir-i Maarifin faaliyetleri arasında Daire-i İlmiye üyelerinden Konstantinidi Efendinin tercüme ettiği *Yunanistan-ı Kadim Tarihi* ve yine Konstantinidi Efendinin Fransız gramercilerden Mösyö Le Mon'dan çevirdiği *Sarf-ı Fransevî* sayılabilir.³⁶

Meşrutiyet yılları dilde sadeleşme hareketlerinin giderek yoğunlaştığı-en kesif halini II.Meşrutiyet yıllarında almıştır- edebi ve ilmi çevirilerin yanı sıra felsefe çevirilerinin arttığı, felsefeye olan ilginin yoğunlaştığı, ilerleyen yıllarda ise soyut matematik ve felsefe merakının yavaş yavaş birleşmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde Salih Zeki, matematik ilimlere dair yaptığı birçok çevirinin yanı sıra matematik felsefesine dair de önemli nakiller yapmıştır.³⁷ Felsefenin en önemli yapıtlarından biri olan *Descartes'in Usul Hakkında Nutuk (Yöntem Üzerine Konuşma)* adlı yapıtı 1895 yılında İbrahim Ethem adlı Mülkiyeyi bitiren genç bir aydın tarafından dilimize kazandırılmıştır. Bu dönemde yapılan çevirilerin de etkisiyle maddeci fikirler ülkemize girebilmek için gerekli ortamı bulabilmişlerdi. Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Ahmet Nebil gibi isimler maddeciliği savunmuşlar ve o günlerin Batıdaki popüler ismi Ludwig Büchner'in etkisi altında kalmışlardır.

Felsefe, toplumbilim ve eğitim konularında çok sayıda çeviri ve telif eserleriyle tanınan doktor, şair ve siyaset adamı Abdullah Cevdet (1869-1931)'in maddeci fikirleri Büchner'in, sosyal reformlara ilişkin düşünceleri Fransız sosyologu Gustav Le Bon'un etkisi altındadır. Büchner'in *Madde ve Kuvvet (Force et Matieres)* adlı eserinin bir kısmını *Fenn-i Rub* (1911) adıyla çeviren Abdullah Cevdet, Gustav Le Bon'un pek çok eserini Jean Marie Guyau'dan *Terbiye ve Veraset'i*, Alfieri'nin *İstibdat Felsefesi*'ni Türkçeye kazandırmıştır.³⁸

Abdullah Cevdet, 4 Eylül 1904'te Cenevre'de *İctihad* Mecmuasını çıkarmaya başlamıştır. Siyasi, kültürel ve dini konulardaki yazılarından dolayı Mecmua, pek çok kez kapatılmış ancak kesintilerle de olsa 1932 yılına değin yayınlanmaya devam etmiştir.

Mecmuada farklı konuların işlenmesinin yanı sıra, Cumhuriyet dönemi inkılâpları içinde en önemlilerinden olan harf inkılâbının esaslı bir program dahilinde sürekli savunulduğu görülmüştür. Türkçeye yabancı dillerden giren kelimelerin kullanılıp kullanılmaması, Osmanlıcanın çeşitli sorunları, etimoloji, lügat sorunları, dilde ıslahın yapılıp yapılamayacağı, Arap harflerinin Türkçeye uygunluğu, yeni bir

³⁴ Taceddin Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.124,130.

³⁵ Taceddin Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.133-138.

³⁶ Taceddin Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.136,146.

³⁷ H. Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde...*, s.367.

³⁸ H. Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş...*, s.248-249.

alfabenin gerekli olup olmadığı, Latin harflerinin alınıp alınmaması gibi konular da tartışılmıştır. Dergide aynı konuda farklı görüşlere de yer verilmiş, ancak Abdullah Cevdet başta olmak üzere derginin önde gelen yazarları, Latin harflerinin yararı, olumlu yönleri ve çağdaşlığını savunarak en kısa sürede alınması gerektiğini düşünmüşlerdir.³⁹

Böylece İctihad Mecmuasının yıllar önce savunmaya başladığı düşüncelerin Cumhuriyet ile birlikte bir bir hayata geçtiği düşünülürse derginin Türk kültür hayatındaki önemi açıkça ortaya çıkar. Genel olarak dönemine göre daha sade ve anlaşılır bir dilin kullanıldığı dergi, Latin harflerinin kabul edildiği tarihten itibaren yeni harflerle yayına başlamıştır. Bundan önce de hazırlık olarak görülebilen uygulamalar yapılmıştır. Türkçeye yabancı dillerden giren kelimelerin belli kurallara göre kabul edilmesi, kendimize ait terimlerin ve sözlüğün oluşturulması, Türkçeye yapılan tercüme sorunlarında bazı esasların gözetilmesi gibi konular 1910’lardan itibaren önemle savunulmuştur.⁴⁰

Natüralist-materyalist eğilimleriyle ön plana çıkan Baha Tevfik (1881-1914), Büchner’in tüm dünyayı etkileyen temel yapıtının tamamını üç cilt halinde *Madde ve Kuvvet* adıyla Ahmet Nebil ile birlikte (1910) Türkçeye çevirmiştir. Maddeci filozof Ernest Heackel’in *Vahdet-i Mevcud Bir Tabiat Aliminin Dini* (1911) ve *Kainatın Muammaları* adlı eserinin çevirisini kendi çıkardığı Felsefe Mecmuasında bölümler halinde yayınlamıştır. Ama bu çalışma tamamlanamamıştır. Amaç ve içerik yönünden ilk felsefe dergisi olarak kabul edilen Felsefe Mecmuasında⁴¹ Baha Tevfik, *Felsefe Kâmusu*’u adıyla Türkçede ilk defa bir felsefe sözlüğü hazırlamış ve bu sözlüğü bölümler halinde yayınlamış ve bu suretle bir felsefe dili ortaya koymaya çalışmıştır. Derginin ilk sayısında bu konuda “bizde bir felsefe dili yoktur, ben bu dili yapmaya çalışıyorum. Doğu ile Batı arasındaki zikzakları kesmek, Doğu kaynaklarının artık yeni bir ürün veremeyeceğini ilan etmek istiyorum” demektedir.⁴² Ayrıca yabancı dillerdeki felsefi kelime ve terimlerin Türkçe’de karşılıkları bulunmadığı düşüncesinden hareketle öncelikle felsefi doktrinler olmak üzere birçok felsefe teriminin Türkçe ve Fransızca karşılıklarını ve özetlenmiş açıklamalarını vermiştir.⁴³ Baha Tevfik Balkan Savaşından sonra Alfred Fouille’nin iki ciltlik *Felsefe Tarihi*ni Ahmet Nebil ile birlikte çevirmiştir. Baha Tevfik’in fikir arkadaşlarından olan Memduh Süleyman (1887-1920 ?) ise Edvard von Hartmann’dan *Darvinizm* adlı eseri Türkçeye kazandırmıştır.⁴⁴

Örgütlü çeviri faaliyetleri Meşrutiyet Döneminde de devam etmiş, II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde 1879 yılında Maarif Nezaretinin merkez teşkilatında yapılan değişiklikler sonucu Nezaret bünyesinde açılan dairelerden birisi de *Telif ve Tercüme Dairesi* olmuştur. Faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan dairenin başarılı olamaması nedeniyle yerine aslı görevleri arasında Osmanlı Devletinde basılacak olan Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Bulgarca, Rumca ve

³⁹Mustafa Gündüz, “İctihad Mecmuasında Dil ve Dilde Sadeleşme Tartışmaları” (II.Meşrutiyet Dönemi), *Erdem*, C.14, S.42, 2005, s.123.

⁴⁰ Mustafa Gündüz, *a.g.m.*, s.120.

⁴¹ Osman Kafadar, *a.g.e.*, s.171-174.

⁴²Osman Kafadar, *a.g.e.*, s.175; Arslan Kaynarca, “Türkiye’de Felsefenin Evrimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1984, s.763.

⁴³ Osman Kafadar, *a.g.e.*, s.175-176.

⁴⁴ Mehmet Akgün, *a.g.m.*, s.10.

Ermenice kitap ve büroşürleri tetkik etmek olan *Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti* (1881) kurulmuştur.⁴⁵

1914 yılına gelinceye değin Osmanlı Devletinin Maarif Vekaletleri bünyesinde açmış olduğu Telif ve Tercüme Daireleri çeşitli sebeplerle başarılı olamamıştır. Ancak 1914 yılında açılan *Telif ve Tercüme Dairesi*'nin faaliyet kadrosu oldukça genişletilmiştir ve bu daire Telif ve Tercüme daireleri içerisinde en verimli olmuş, yüzün üzerinde eser yayınlanmıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: Bertrand, Alexis: *Mebâdî-i Felsefe-i İlmiye ve Felsefe-i Ahlâkîyye 2 C.* (Çev. Salih Zeki, 1333); Ali Reşad: *Tarih-i Kadim. Akevâm-ı Kadîme-i Şarkîyye ve Yunaniler* (Seignobos, Maspero ve Leon Cahon'un asarından tercüme ve iktibas edilmiştir.); Poincare, Henri: *İlmin Kıymeti, Felsefe-i İlmiyye*, (Çev. Salih Zeki, 1330); Binet, Alfred-Dr. Simon; *Çocuklarda Zekanın Mikyası Usûlleri* (Çev. İbrahim Alaaddin (Gövsa), 1331); Rayant, A. *Terbiyeye Ait Tatbikatla Birlikte Rûhiyat Dersleri* (Çev. Mehmet Ali Ayni, 1331); Fonsegrive Georges Lesppinasse: *Mebâdî-i Felsefe'den İlmî'n-Nefs. 1.Kitap* (Çev. Ahmet Naim, 1331); Barbe, Abbe E; *Tarih-i Felsefe*, (Çev. Bohor İsrail, 1331); Poincare, Henri: *İlim ve Faraziye, Felsefe-i İlmiye*, (Çev. Salih Zeki, 1332); Franck, Adolphe: *Felsefe-i Hukuk-i Medeniye*, (Çev. A. Kostantin, 1333)...v.b.⁴⁶ Mütareke döneminde Prusya Eğitim Bakanlığında gelen bir müşavirin tavsiye ve düşünceleri doğrultusunda Osmanlı Devletinin son Telif ve Tercüme Dairesi lağvedilmiştir (1919).

Tanzimattan bu yana çeviri faaliyetleriyle Osmanlı kültür dünyasına Batı etkisi girerken bir başka problem de zamanla kendisini artan yoğunlukla hissettirmeye başlamıştır. O zamana değin halk tarafından bilinmeyen yeni düşüncelerle birlikte yeni kavramlar da ortaya çıkmış ve bu kavramlar eski mantık kalıplarını zorlamaya başlamıştır. Devletin medrese dışında rüştiye ve idadi adıyla yeni okullar açması, felsefenin medrese dışına çıkması, mantık, kelim, felsefe ve bilim problemlerinin geniş halk yığınları arasında tartışma konusu olması doğal olarak Türkçenin felsefe dili görevini üstlenmesi zarureti acilen doğurmuştur.⁴⁷ Bu zarurete yanıtlardan biri Selanik'teki Genç Kalemler dergisinden gelmiştir. Selanik'te Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp'in Genç Kalemler dergisiyle başlattıkları (1911) Yeni Lisan Hareketi, daha sonra Milli Edebiyat adını alarak yeni bir edebiyat anlayışının başlangıcı olmuştur.

Bilineceği üzere önceki yıllarda dilimizin sadeleşmesi için verilen tüm çabalara rağmen Edebiyat-ı Cedide (Yeni Edebiyat) döneminde (1896-1901) yazın dilinin tümüyle ağırlaştığı, dil konusunda Tanzimat Döneminin de gerisine gidildiği görülür. Çığırın yayın organı olan Servet-i Fünun'da Tevfik Fikret Türkçe yazmanın olanaksızlığından söz edebilmiş, Hüseyin Cahit ise açıkça Servet-i Fünun edebiyatı umuma, avama mahsus değildir diyebilmiştir. Edebiyat-ı Cedide dönemi Türkçenin Arapça, Farsça sözcüklerle doldurulduğu, yazının eski terkiplerle donatıldığı bir dönem olmuştur.⁴⁸

⁴⁵ Taceddin Kayaoğlu, *a.g.e.*, s. 149-156.

⁴⁶ Taceddin Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.160-180.

⁴⁷ Arslan Kaynarcağ, *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.75.

⁴⁸ Fethi Naci, "Roman", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1984, s. 613; Bedia Akarsu, *a.g.m.*, s.109.

Oysaki Yeni Lisan Hareketi dilde sadeleşme amacıyla yola çıkar. Genç subay Ömer Seyfettin, Türk dili konuşan erlerle Osmanlıca konuşan subaylar arasında dil açısından oluşan uçuruma odaklaşarak, dil ve anlam sorunları üzerine yoğunlaşmıştır.⁴⁹ Ona göre, millet ancak ilim, fen ve edebiyatın bireylere yayılması ile gerilikten kurtulabilir. Bunları yaymak için de milli ve halkın anlayabileceği bir dil gereklidir.

Genç Kalemler Akımı ile edebiyat alanında bir dil problemi olduğu düşüncesi ön plana çıkmış olsa da, bu problem yalnızca edebiyatçıların problemi olmamıştır. Bu sebeple dilde sadeleşme hareketini başlatan Genç Kalemlerin bu yaklaşımını salt edebiyatta görülen bir yenilik olarak değil, milliliğin edebiyata yansması ve bu doğrultuda ülke gerçeklerinin dile getirilmesi olarak değerlendirmek daha makul olacaktır.

Edebiyat alanındaki bu girişimlerin çok geçmeden felsefe dilini de etkilediği Abdullah Feyzi’nin *Muhit-i Mesai* dergisinin bu yıllarda Yeni Felsefe adını alarak Türkçeleşmek ilkesinden yola çıktığı, Ziya Gökalp’in Yeni Hayatı’nı açıklamaya koyulduğu görülür.⁵⁰

Genç Kalemlerin Ömer Seyfettin tarafından kaleme alındığı tahmin edilen ilk sayılarındaki bildiride eski dil ile yeni dil ayrılarak eskilerin yanlışları gösterilir. Gramer yazı ve isimlerin Türkçe kurallara uyması, yabancı terkiplerin bırakılması ilkesinin altı çizilir. Yeni dilin en tabii dil olduğu, onun hem ilim hem sanat dili olduğu vurgulanır.⁵¹

Genç Kalemler, K. Akyüz’e göre, Yeni Lisan davasında şu prensiplere dayanmışlardır:

- Arapça ve Farsça gramer kaidelerinin kullanılmaması,
- Arapça kelimelerin gramerce asıllarına göre değil, Türkçedeki kullanışlarına göre değerlendirilmesi,
- Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçede söylendikleri gibi yazılmaları,
- Bütün Arapça ve Farsça kelimelerin atılmasına lüzum olmadığından ilmi terim olarak Arapça kelimelerin kullanılmasına devam edilmesi,
- Diğer Türk lehçelerinden kelime alınmaması,
- Konuşmada İstanbul şivesinin esas tutulması.⁵²

Zaman içerisinde Genç Kalemlere karşı çıkanlar dahi Balkan Savaşı (1912-1913) sebebiyle Derginin yayına son vermesinden (1912) sonra savaşın ardından Milli Edebiyat Akımını benimsemişlerdir.

Dolayısıyla Cumhuriyet Döneminin özellikle ilk on yılında dilde yalınlık özelliğiyle ön plana çıkan Milli Edebiyat akımı etkili olmuştur.

Ziya Gökalp, bir yandan yeni dilci olduğunu söylemiş, bununla beraber terim konusu gündeme geldiğinde farklı davranmıştır. Zira ötedenberi asıl sorun terimler konusunda ortaya çıkmıştır. Tanzimatın sade dil yanlısı olan kimi yazarlarının terimler konusunda Türkçeyi yetersiz bularak Arapçaya ve Farsçaya yöneldikleri görülmüştür.

Ziya Gökalp, Türkçeden yana olmasına karşın tasfiyeciliğe karşıdır. Halk diline geçmiş olan Arapça ve Farsça kelimelerin alınmasını uygun görmüştür. O, mümkünse

⁴⁹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.421.

⁵⁰ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.422-423; Arslan Kaynarcağ, *Türkiye’de Cumhuriyet..*, s.76.

⁵¹ H.Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş...*, s.306.

⁵² Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, İstanbul, 1990, s. 167-168.

tüm terimleri Türkçe kelimelerden yapmanın iyi olacağını, mümkün değilse terimlerin Fransızca veya Rusça olacağına Arapça ve Farsça olmasının daha doğru olacağını söylemiştir. Ancak yine de dil konusunda şöyle bir formül bulmuştur. Yeni kavramlar asrın, terimler ümmetin, sözcükler milletin düşüncesidir demiş, böylece terimlerde sadeleşmeyi önleyip, Arapçada karar kılmıştır. Yazılarında Arapça köklerden terimler üretmiştir. (Örneğin, fikir sözcüğünü mefkûre biçimine sokarak Fransızcadaki ideal sözcüğünü karşılamıştır.)⁵³

Bu dönemde bir yandan terimlerin Arapça köklerden üretilmesini isteyenler ağır basarken, öte yandan Türkçe köklerden Türkçe eklerle terimler yapmayı savunan özleştirmeçiler, seslerini yeterince duyuramamışlardır.⁵⁴ Abdullah Cevdet ise, terimleri Latince köklerinden almakta ve onlara Arapça ekler getirmektedir. Psikolojiyat gibi.

Bu doğrultuda Darülfünun hocalarının kullandığı felsefe dilini düzene sokmak ve terimler konusunu bir karara bağlamak amacıyla bir komisyon oluşturularak felsefe terminolojisiyle ilgili ilk resmi çalışma başlatılmıştır. *Istılâhat-ı İlmiyye Encümeni ve Tedkikât-ı Lisaniye Heyeti* kurulmuştur. *Istılâhat-ı İlmiyye Encümeni*'nin çalışmaları doğrultusunda saptanan terimler 1915 yılında Maarif Nezareti'nin yayımladığı Felsefe *Istılâhat-ı Mecmuasında* (Felsefe Terimleri Dergisi) yer almıştır. Mecmuadaki beş yüze yakın terim arasına giren olmak, kılmak, etmek gibi yardımcı Türkçe sözcükler bir yana bırakılırsa yalnızca Türkçe köklü dört terimin alınması, Türkçülük akımının başladığı yıllarda bile terimlerin hepsinin Arapça olduğunun ve Arapçacıların Türkçecilere üstün geldiğinin göstergesidir.⁵⁵

Istılâhat-ı Felsefiye Mecmuasının hazırlayıcılarından olan Rıza Tevfik, şürde Türkçeye evet, terimde Türkçeye hayır diyordu. *Mufassal Kamus-ı Felsefesini* (1914) yayımladığında Encümenin terimlerini olduğu gibi alıp, hiçbir değişiklik yapmamıştır.⁵⁶ Sözlüğüne önsöz olarak yazdığı 'Bazı İzahat' bölümünde Arapçanın üstün ve yetkin bir dil olduğu, Türkçenin ise gelişmemişliği üzerinde durmakta ve şunları söylemektedir:

"Lisanı edebî, hayli mükemmel bir mertebeye gelmiş olduğu halde, lisanı ilmî ve felsefimiz Sultan Süleyman Kanunî devrine nispetle fakir, hem pek fakirdir. Halbuki parlak ve sürekli bir medeniyeti fikriyye vücuda getirmiş olan Arapların lisanı evvelâ istılâhatı felsefiyye ve ilmiyyesiyle calibi nazardı. Tabiidir ki biz o hazaneyi medeniyetten istılâhatı lâzımeyi arayıp alacağız, zaten deb-i kadîmimiz budur. Ondan sonra bu ihtiyacımızı tatmin edebilecek yegâne lisan da odur."⁵⁷

Yine Encümen üyelerinden Ahmet Naim, Georges L. Fonsegrive'den yaptığı *Mebadi-i Felsefeden İlmü'n Nefs* (birinci kitap) adlı çevirinin önsözünde kavramların karşılıklarındaki kargaşalık sebebiyle Batı dillerinden yapılan çevirilerin anlaşılabilir durumda olduğunu, kavramlarla ilgili bu sıkıntının sebebinin ise, ülkenin yaşadığı bir çelişkidir kaynaklandığını belirtmektedir. Bu sebeple kendi çeviri kitabında pek çok kavramın karşılığı konusunda tahlillerde bulunmuştur. Ancak buna rağmen kitabında

⁵³ Arslan Kaynarca, *Türkiye'de Cumhuriyet...*, s.76.

⁵⁴ Arslan Kaynarca, *Türkiye'de Cumhuriyet...*, s.76.

⁵⁵ Arslan Kaynarca, *Türkiye'de Felsefenin...*, s.765.

⁵⁶ Arslan Kaynarca, *Türkiye'de Felsefenin...*, s.765.

⁵⁷ Bedi Akarsu, *a.g.m.*, s.110.

kullandığı terimler ve yüz sayfalık terim sözlüğü eki, Arapçacılık çabasının son sınırlarını zorlamaktadır.⁵⁸

İsmail Fenni ise, Fransızcadan çevirdiği *Lugatçe-i Felsefe*’sinde (Felsefe Sözlüğü) (1925) Arapçacılığa yeni bir örnek getirmenin ötesine geçemiyordu.⁵⁹

Bütün bunlar felsefe dilimizin doğal gelişimine bırakılmayacağını adeta ipuçlarını veriyordu. Zira XIII.y.y.’dan itibaren bir biçimde gündemde olan dil sorununun (Türkçe-Arapça; Türkçe-Osmanlıca) Cumhuriyet yıllarına değin çözülemeyişinin temel sebeplerinden biri de Türkçeye yeterince inanılmaması, Türkçenin ikinci derecede bir dil olarak görülmesidir ki, bu durum Rıza Tevfik’in şu sözlerinde çok belirgin şekilde ortaya çıkar:

“Malûmdur ki Türkçemiz (büneyi teşekkülü yani uzviyeti) itibarıyla ikinci derecede olan lisanlardandır. Bunlara (langues agglutinantes) elsinei iltisakiyye derler. Bu türlü lisanların başlıca sıfatı kâşifesi ve mahzuru, kelimelerin baş tarafına (edevatı dahile prefixes) alamamaları ve yeni yeni kelimatı mürekkebe vücade getirememeleridir. Halbuki Avrupa elsinei mütemeddinesi bu kabiliyeti çoktan ihraz etmişlerdir.”⁶⁰

Oysaki T.B.M.M. Hükümetleri ve Cumhuriyet döneminde dil konusundaki çalışmaların ve çeviri faaliyetlerinin giderek daha bilinçli bir biçimde devam ettiği görülür. 23 Nisan 1920’de T.B.M.M.’nin açılmasıyla birlikte oluşmaya başlayan müesseselerden biri de tercüme müessesesi olmuştur. 1921 yılında Samih Rifat başkanlığında kurulan *Telif ve Tercüme Encümeni* özellikle Ziya Gökalp’in başkanlığı sırasında başarılı çalışmalar ortaya koymuştur. Hüseyin Cahit (Yalçın)’ın Malta’da yaptığı tercümeleri yayınlanmış, Hüseyin Cahit, Gökalp’in isteği üzerine Josephe de Guignes’in *Hunların Türklerin Moğolların ve daha sair Garbi Tatarların Tarih-i Umumisini*, Hoffding’in *Psikolojisini*, Durkheim’in *Din Hayatının İptidai Şekillerini* tercüme etmiştir.⁶¹

Cumhuriyetin ilanından önce T.B.M.M. hükümetleri döneminde faaliyetlerine başlayan Telif ve Tercüme Heyeti, Cumhuriyet Döneminde de faaliyetlerini yoğun bir biçimde sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra Maarif Vekaletinin Telif ve Tercüme Heyetinin vazifelerini tayin etmek üzere 3 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Telif ve Tercüme Heyeti talimatnamesi kendi görev alanına giren yayım işlerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesi yolunda attığı ilk adım olmuştur. Aynı yıl (23 Nisan 1924) önemli maarif işlerinden biri de II. Heyet-i İlmiye’nin toplanarak Türk eğitim sisteminde yeni arayışlara girişilmesidir. Maarif Vekaleti, 26.12.1925-8.1.1926 tarihleri arasında ise, III.Heyet-i İlmiyeyi toplamış, bu toplantılarda ileride Telif ve Tercüme Heyetinin yerine kurulacak olan Talim ve Terbiye Dairesinin oluşumu da karara bağlanmıştır.

TBMM ve Cumhuriyet Hükümetleri dönemi Maarif Vekaleti’nin yayınladığı eserlerden bazıları şunlardır:

Durkheim, Emile: *İctimaî Taksim-i Amelî* (Çev. Orhan Mithat-1339); Montesquieu, Charles de Secondat Baron de: *Râbü’l-Kavanin I-II* (Çev. Hüseyin Nâzım-1339); Bergson, Henri Louis: *Bergson ve Kudret-i Rûhiyeye Dair Birkaç Konferans*

⁵⁸ Rahmi Karakuş, *a.g.e.*, s.219; Arslan Kaynaradağ, *Türkiye’de Felsefenin...*, s.764.

⁵⁹ Arslan Kaynaradağ, *Türkiye’de Cumhuriyet...*, s.77.

⁶⁰ Bedia Akarsu, *a.g.m.*, s.110-111.

⁶¹ Taceddin Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.220.

(Çev. Mustafa Şekip (Tunç) 1339); Fouillee, Alfred: *Kadın-Erkek İrklar Râhiyâtı* (Çev. Mustafa Rahmi (Balaban)1339-1342); Dewey, John: *Çocuk ve Mekteb* (Çev. M.Rahmi (Balaban)1339); James, William: *Terbiye Musâhabeleri* (Çev. Mustafa Şekip (Tunç) 1339-1342)⁶²

Telif ve Tercüme Heyeti, T.B.M.M. hükümetleri döneminde kurulan diğer birimler gibi ilk kurulduğu günlerde basit bir yapı göstermesine rağmen zamanla gelişimini sürdürmüş, faaliyetlerini artırmıştır. Ancak Maarif Teşkilatındaki gelişmeler sonucu ilk dönemlerde alınan kararlar doğrultusunda başarıya ulaşamayacağı anlaşılınca Telif ve Tercüme Heyetinin yeterli düzeyde çalışmalar yapamadığı ve gayesinden sapmalar olduğu gerekçe gösterilerek yerine Türk diliyle ilgili tüm ilmi meselelerle uğraşacak Dil Heyeti ile sadece eğitim ve öğretim işleriyle uğraşacak *Talim ve Terbiye Dairesi* kurulmuştur (1926). Devlet bünyesinde tekrar bir tercüme bürosunun açılması için ise 1940'lı yılları beklemek gerekmiştir.⁶³

Cumhuriyet Döneminde dilimiz köklü bir değişim süreci geçirdi. Cumhuriyetin ilk beş yılı hala basın ve yayın alanında Arap yazısının devam ettiği, okullarda derslerin Arap yazısıyla verildiği bir dönem idi. 1 Kasım 1928 tarihinde Harf Devrimi adıyla anılan yeniliğin yasalaşarak, 3 Kasım 1928'de yürürlüğe girmesi, Latin alfabesine dayanan Türk alfabesinin kabul edilmesiyle 1 Eylül 1929'da okullarda Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı.⁶⁴

12 Temmuz 1932'de Atatürk'ün hazırladığı tüzük ve belirlediği kurucu üyelerle Türk Dili Tetkik Cemiyeti, bugünkü adıyla Türk Dil Kurumu kuruldu. *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'nin Türkçe Kurultay adı verilen ilk genel kurulu-ilk Türk Dil Kurultayı-ile Türk dilinin olduğu kadar felsefe dilinin de yolu çizildi.

Terimler konusundaki ilk Türkçeleşme çabaları 1930'ların sonunda gerçekleşti. Atatürk'ün isteğiyle 1937-1938 yıllarında okul kitaplarının Türkçe terimlerle yazılmaya başlamasından sonra 1940'lı yıllarda Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı sırasında felsefe terimleri de ele alındı. Türk Dil Kurumunca Felsefe ve Gramer Terimleri yayımlandı (1942). Ancak 1950'lere doğru bu terimlerin yeniden gözden geçirilmesi gereği duyuldu. Böylece Türk Dil Kurumu ve İstanbul ile Ankara Üniversitesi Felsefe Bölümü hocalarının işbirliğiyle Prof. Dr. Macit Gökberk'in başkanlığında yapılan ve üç yıl süren çalışmalar akabinde felsefe terimlerimiz Türk dilinin kurallarına uygun olarak şekillendi.⁶⁵

Cumhuriyet Türkiye'sinde 1940'lı yıllar aynı zamanda çeviri etkinliğinin bilinçli ve planlı bir devlet politikası haline getirildiği ve o zamana değin çeviri tarihimizde görülmemiş bir girişimin başlatıldığı yıllardır.

Maarif Vekaletinin 1-5 Mayıs 1939 tarihinde düzenlediği I. Türk Neşriyat Kongresinde dünya klasikleriyle doğrudan tanışmak amacıyla, onların Türkçeye çevrilmesi ve yayımlanması kararlaştırılmış ve bu doğrultuda 1940'da *Tercüme Bürosu* kurulmuştur. Tercüme Bürosu 1940-1967 yılları arasında başta Yunan ve Fransız klasikleri olmak üzere binden fazla kitap çevirmiş ve yayımlamıştır.

⁶² Taceddin Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.250-264.

⁶³ Taceddin Kayaoğlu, *a.g.e.*, s.245-247.

⁶⁴ Emin Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde Dilimiz", *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil Kültür Eğitimi*, (ed. Nazife Güngör), 2007, s.471.

⁶⁵ Arslan Kaynardağ, *Türkiye'de Cumhuriyet...*, s.77; Bedia Akarsu, *a.g.m.*, s.116.

Tercüme Bürosunun yayın organı olan Tercüme Dergisi ise 1940 yılında yayın hayatına başlamış ve 1966 yılına değin 87 sayı yayınlanmıştır.

Bu etkinliklerde dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’in etkisi büyük olmuştur. O, görevde bulunduğu süre içerisinde pek çok başarıya ve ilklere imza atmıştır. Bunlardan biri de anadilinden ödün vermeme konusundaki hassasiyeti olmuştur. Hasan Ali Yücel, Türkçenin kendi öz kural ve öğelerini harekete geçirerek üretme ve türetme yollarını açabilecek güçte olduğuna dikkat çekmiş, kültürümüzün Batılı bir anlayışla gerektiğinde o kaynaklardan da yararlanarak kısa sürede kurumlaştırılabileceğini vurgulamıştır. Bu suretle o, çeviriler yoluyla alınan düşünce ve kavramlarla kendi düşünce kapasitemizi zenginleştirebilmemizin ve dilimizi geliştirebilmemizin mümkün olacağını düşünmüştür. Ona göre bir ulus çeviriler yoluyla, çevirdiği eserler oranınca algılama ve anlama kapasitesini artırabilme imkanına sahiptir.

O, Batı kültür ve düşünce dünyasının seçkin bir üyesi olmayı arzulayan Cumhuriyet Türkiye’sinin medeni dünyanın eski ve yeni düşünce ürünlerini kendi diline çevirmek suretiyle alemin duyuş ve düşünüşü ile kendi benliğini kuvvetlendirmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁶

Hasan Ali Yücel, sekiz yıl süren (1938-1946) bakanlık görevinden ayrıldığında Tercüme Dergisinin 40. sayısı yayımlanmıştı. Bu 40 sayıda yer alan yazıların yaklaşık yüz onu felsefe ile ilgili olup, hemen hepsi çeviri çalışmalarıydı. Çevirilerin ise elli beşini Aydınlanma filozoflarının eserleri oluşturuyordu. Dergideki yüz on çeviriden yirmi beşi eski Yunan ve Roma filozoflarına ayrılmıştı. Derginin 29-32. sayılarından oluşan dört sayısı Yunan Özel Sayısı olarak düzenlenmişti.⁶⁷

1947 yılına gelindiğinde yine bir tercüme dergisi yayımlama girişimiyle karşılaşılır. Hilmi Ziya Ülken ve Macit Gökberk’in katkılarıyla yılda dört sayı olarak çıkması planlanan ve ciddi bir gereksinmeyi karşılayacağı düşünülen Felsefe Tercüme Dergisi ancak bir sayı yayımlanabilmiştir. İlerleyen yıllarda felsefe alanında çeviri girişimlerinin yanı sıra felsefe konularını da içeren çeviri dergileri yayımlama faaliyetleri de devam etmiştir.*

Özette Batılılaşma hareketleri çerçevesinde başlayan kültürel dönüşümle birlikte kendini yoğun bir biçimde hissettiren çeviri faaliyetleri ve dil konusu -dilde sadeleşme ve terim sorunu-Cumhuriyet Türkiye’sinde bilinçli bir biçimde ele alınmıştır. Felsefe ve Gramer Terimlerimizin yayımlandığı günlerden bugüne değin geçen süre içerisinde felsefecilerin, çevirmenlerin, eleştirmenlerin, çeviri faaliyetlerinin ve yayımlanan çeviri dergilerinin de katkısıyla felsefe dilimiz ifade imkanları bakımından her geçen gün daha gelişmiş, bugün en karmaşık felsefe konularını Türkçe olarak dile getirmeye elverişli bir düzeye ulaşmıştır.

⁶⁶Özlem Berk, “Batılılaşma ve Çeviri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, 2002, s.513.

⁶⁷ Arslan Kaynarcağ, *Türkiye’de Cumhuriyet...*, s.97.

* Biz makalemizi 1940’lı yıllar ile sınırladık.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedi, "Felsefe Dili Olarak Türkçe", (*İçinde: Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe, Seçilmiş Metinlerle-Betül Çotusöken*), 2001.
- Akgün, Mehmet, "Türkiye'de Klasik Materyalizmin Yansımaları", *Bilim ve Ütopya*, S.159, 2007.
- Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, İstanbul, 1990.
- Berk, Özlem, "Batılılaşma ve Çeviri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, 2002.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2006.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe*, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2007.
- Gökberk, Macit, *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gündüz, Mustafa, "İctihad Mecmuasında Dil ve Dilde Sadeleşme Tartışmaları (II.Meşrutiyet Dönemi)", *Erdem*, C.14, S.42, 2005.
- Günyol, Vedat, "Türkiye'de Çeviri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 2, 1983.
- Gürsel, Nedim, "Uygarlık ve Çeviri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 2, 1983.
- Gürsoy, Kenan, *Bir Felsefe Geleneğimiz Var mı?*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.
- İnançer, Ö. Tuğrul; Gürsoy, Kenan, *Gönül Gözü*, Sufi Kitap, İstanbul, 2008.
- Kafadar, Osman, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Karakuş, Rahmi, *1908-1933 Türkiye'de Felsefenin Kavranışı ve Bu Kavranışta Dinin Konumu-Felsefe Serüvenimiz*, Seyran Kitap, İstanbul, 1995.
- Kayaoğlu, Taceddin, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kaynaradağ, Arslan, "Türkiye'de Felsefenin Evrimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1984.
- Kaynaradağ, Arslan, *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Naci, Fethi, "Roman", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1984.
- Okay, Orhan M., "Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, C. I, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), 1999.
- Özdemir, Emin, "Cumhuriyet Döneminde Dilimiz", *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil Kültür Eğitim*, (ed. Nazife Güngör), 2007.
- Sarıkavak, Kazım, "Cumhuriyet Döneminde Felsefe Yayınları", *Felsefe Dünyası*, S. 28, 1998.
- Uygur, Nermi, *Felsefenin Çağrısı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak.Yayınları, İstanbul, 1971.
- Ülken, H. Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Vakit Gazete, Matbaa, Kütüphane, İstanbul, 1935.
- Ülken, H. Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1994.

